

**OSMANLI DEVLETİ'NDE SAVAŞ HUKUKUNUN OLUŞUMU
BAĞLAMINDA LAHEY KONFERANSLARI VE BİRİNCİ DÜNYA
SAVAŞINDAKİ UYGULAMALAR**
**THE HAGUE CONFERENCES IN THE CONTEXT OF THE
FORMATION OF LAWS OF WAR IN THE OTTOMAN EMPIRE AND
THE PRACTICES IN THE FIRST WORLD WAR**

Umut KARABULUT*
Ersin BOZKURT**

Öz

Uluslararası ilişkilerde devletler hukukunun oluşturulma süreci 19 ve 20. yüzyılda hız kazanmıştır. 1864 Cenevre Sözleşmesi, 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri devletler hukuku içinde özellikle "savaş hukuku" açısından önemli belgelerdir. Osmanlı Devleti 19. yüzyıl ortalarından itibaren dâhil olduğu bu yöndeki sözleşmelere uymaya özen göstermiştir. Bunun neticesinde savaş içinde olduğu devletlerin misyonlarına ve vatandaşlarına karşı "muhasım devlet politikası" uygulamıştır. Osmanlı Devletinde bu tür uygulamaların savaş içerisinde uygulanması, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından itibaren görülen bir gelişme olarak kayda geçmiştir.

Anahtar Kelimeler

Lahey Konferansı, Birinci Dünya Savaşı, Muhasım Devlet, Osmanlı Savaş Hukuku, Kapitülasyonların Kaldırılması, Savaş Esirleri.

Abstract

The process of establishing international law in international relations had gained momentum in the 19th and 20th centuries. The 1864 Geneva Convention, the Hague Conventions of 1899 and 1907 are important documents within international law, especially in terms of "the laws of war". The Ottoman Empire was attentive to comply with such treaties to which the empire was included since the mid-19th century. As a result of this, the empire implemented a "hostile state policy" against the missions and the citizens of the states that the empire was in war. The implementation of such practices in the Ottoman Empire within the war put on the record as a development that had been seen since the Turco-Italian and Balkan Wars.

Keywords

Hague Conference, First World War, Hostile State, Ottoman Laws of War, Abolishment of Capitulations, Prisoners of War.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Böl. Öğr. Üyesi, umutkarabulut035@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-3947-9173>

** Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Doktora Programı, ersinbozkurt71@hotmail.com <http://orcid.org/0000-0003-4799-5546>

Giriş

Bu çalışma ile amaçlanan, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında uyguladığı savaş hukukunun ne şekilde ortaya çıktığını açıklamak ve dönem içerisindeki uygulamaların genel bir perspektifini çizmektir. Her bir uygulama farklı bölge ve zaman dilimleri içerisinde geniş konular oluşturabileceği için uygulama örneklerine derinlemesine girme imkânı makalenin boyutlarını aşmaktadır. Bu nedenle, uygulamaların hangi hukuk sistemi ve gelenekten kaynaklandığı açıklanacak ve uygulamaya yönelik genel bir çerçeve çizilecektir.

1. Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Savaş Hukukunun Ortaya Çıkışı

Savaş insanlık tarihinin değişmeyen manzaralarından bir tanesidir. İnsanoğlu en eski zamanlardan beri anlaşmazlığa düştüğünde çatışmaktan ve savaşmaktan geri kalmamıştır. Milletler ya da devletler ulusal hedeflerine ulaşmak için savaş yöntemini sık sık kullanma yoluna gitmişlerdir. Bazen bilinçli bir tercihle bu yola başvurulduğu gibi bazen de gelişen olayların sonucunda savaşa katılmak zorunda kalmışlardır.

İnsanlar yaşadıkları toplumun düzenini devam ettirebilmek için hukuk kuralları oluşturmuşlardır. Zamanla yaşamın her alanını birtakım yasalarla düzenleme gereği ortaya çıkmıştır. Böyle bir gereksinim sonucunda savaş alanının da kurallarını ve yasalarını oluşturma ihtiyacı duyulmuştur. Savaş hukuku dediğimiz kavram bu şekilde ortaya çıkmıştır. Pek çok devletin ekonomik, dini veya siyasal nedenlerle komşu veya başka devletlerle sık sık savaştığını görmekteyiz. Uluslararası hukukun kurucularından birisi kabul edilen Hugo Grotius 1625 yılında yazdığı "Savaş ve Barış Hukuku" adlı eserinde bu durumu şöyle anlatır:

"Hıristiyanlık dünyasının her yanında, savaşla ilgili öyle bir başıboşluk görmekteyim ki, bundan en barbar halklar bile utanç duyarlardı. Hiçbir neden olmaksızın, ya da incir çekirdeğini bile doldurmayan nedenlerle savaşa atılanlar görülmektedir; bir kez ele silah alınınca da, Tanrı ya da insan yapısı her türlü hukuk kuralı çiğnenmektedir. Sanki bir genel buyrukla, artık ölçüsüzcesine, her türlü suç işlemeye izin verilmiş gibi..." (Grotius 1967: VI).

Hugo Grotius,'a göre savaşı ortadan kaldırmanın ya da yasaklamının imkânı yoktur. Bu gerçeğin ışığında Grotius, uluslararası ilişkileri birtakım davranış kodlarıyla şekillendirmenin acil ihtiyaç olduğunu fark etmiş, savaş eyleminin ılımlı sınırlarla bile olsa insanileştirilmesi ihtiyacına dair bir gerekliliği anlamıştı (Knutson 2015: 141).

Otuz Yıl savaşları sonunda imzalanmış olan 1648 Vestfalya Barışı'nın devletler hukukunun gelişmesi açısından önemli bir yeri vardır. Bu antlaşma, o güne dek yapılan en geniş katılımlı konferans ve antlaşmadır. Dini ve mezhepsel farklılıkların bir daha savaşlara neden olmaması için siyasi dengelere dayalı barış kurulmaya çalışılmıştır. 1789 Fransız İhtilali sonunda ilan edilen *Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi*, uluslararası alanda "insan hakları" düşüncesinin gelişimine olumlu katkı yapmıştır. Napolyon savaşları sonrasında yeni bir Avrupa düzeni kuran 1815 Viyana Kongresi ile bugün hala uluslararası ilişkilerde geçerliğini koruyan diplomasi ve protokol kuralları oluşturulmuştur (Bozkurt 2004: 41-42).

Ancak doğrudan savaş hukukunu oluşturan bir takım protokollerin ortaya çıkması 1856 yılına denk gelir. Bu tarihte Paris'te, deniz savaşları konusunda bazı ortak kararlar alınmıştır. 1864'de ise on altı devletin katılımıyla Cenevre'de savaşlardaki hasta ve yaralılara nasıl davranılacağı konusundaki anlaşma konusunda mutabakata varılmıştır (Bilsel 1940: 1004). "I. Cenevre Sözleşmesi" diye bilinen bu belgeye göre hasta ve yaralıların gereğince bakılmasını,

sağlık personeli ve ulaşım yollarının korunmasını ve sağlık hizmeti gören kişilerin ve yerlerin tanınması için kırmızı haç simgesinin kullanılması öngörülmüştür (Sencer 1990: 15). Bu etkiyle birlikte Osmanlı Devletinde 1877 yılından itibaren Kırmızı haç sembolü kullanılmıştır. (Röthlisberger 1908: 47). Sözleşme sonunda konferansa katılmayan devletlere de sözleşmeyi imzalama çağrısı yapılmıştır. Osmanlı Devleti, 5 Temmuz 1865'de Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamıştır (Çapa 2010: 10).

11 Aralık 1868 tarihli St. Petersburg deklarasyonu ile savaşlarda 400 gram ağırlığın altındaki patlayıcı mermilerin kullanımından vazgeçilmesi kararlaştırılmıştır (Tütüncü 2004: 13). 1899'da Hollanda'nın Lahey şehrinde savaşta devletlerin uyacağı kuralları belirlemek amacıyla yirmi altı ülke temsilcisinin katılımıyla bir konferans toplanmıştır. Burada ilk kez hakemlik kurumu üzerinde görüşülmüş ve Daimi Hakem Mahkemesi kurulmuştur (Bozkurt 2004: 42). 29 Temmuz 1899 tarihinde kara savaşlarını düzenleyen "I. Lahey Sözleşmeleri" imzalanmıştır (Düstur, 1. Tertip C: 7, s. 307). Konferansta kabul edilen üç sözleşme ve üç deklarasyon imzalanarak sonuç bildirgesinde ilan edilir (Sönmezoğlu 1992: 211). 1906 yılında İsviçre meclisinin ön ayak olmasıyla II. Cenevre Konferansı toplanır. Bu konferansın toplanma amacı 1864 tarihli I. Cenevre sözleşmesinin yeniden ele alınması ve düzenlenmesidir. Otuz devlet temsilcisinin katıldığı konferans sonucunda 6 Temmuz 1906'te yeni bir sözleşme imzalanır (Arslan, N.O. 2003: 18). Sözleşmeye ait bazı önemli maddeler şu şekildedir:

1. *Ordulara mensup olan yaralı ve hasta askerleri esir eden taraf milliyet ayrıcalığı yapmadan onları tedavi ettirmekle yükümlüdür. Hasta ve yaralı olarak muhasım tarafına geçen askerler tedavi ettirmek şartıyla savaş esiri sayılır ve Milletlerarası Devletler Hukukunun esirlere dair genel savaş kurallarına tabi olurlar (Madde 1 ve 2).*

2. *Savaş sahasını işgal eden taraf, savaştan sonra gerek yaralıları gerekse ölüleri tespit ederek onları yağma ve her türlü kötü davranışlardan korur. Eğer yaralılarından hastanelerde ölen olursa, ölüye ait şahsi her türlü eşya karşı taraf memurlarına tespit edilir. (Madde 3)*

3. *Ordulardaki sivil teşkilatlarına savaşan güçler tarafından saygı gösterilir ve himaye edilir (Madde 6).*

4. *Savaş sırasında yaralı ve hastaları buldukları mahallerden kaldırıp başka bir yerde nakil ve tedavi eden birimlere mensup kişilere ve ordunun maiyetindeki dini memurlara her zaman saygı ve himaye gösterilir. Bunlar hasım tarafın eline geçerse, savaş esiri muamelesi görmezler (Madde 9).*

5. *Yardım cemiyetlerinin kurallar çerçevesinde yaptıkları faaliyetlere engel olunamaz (Madde 10 ve 11).*

6. *İsviçre bayrağındaki renklerin tersine çevrilmesiyle oluşan beyaz zemin üzerine kırmızı haç işareti, ordu sivil heyetlerinin işaret ve simgesidir (Madde 18).*

7. *Sözleşme hükümlerine uymak, ancak sözleşmeyi kabul eden iki veya daha fazla devlet arasında savaş olduğu takdirde zorunludur. (Madde 249, (Arslan N.O. 2003: 19).*

1907 yılına gelindiğinde Lahey'de, içinde Osmanlı Devleti'nin de olduğu kırk dört ülkenin temsilcileri, savaşın genel yasalarını ve geleneklerini gözden geçirerek savaşı komutanların keyfi tutumlarına bırakmamak ve insani bir çizgiye çekerek genel kurallarını tespit etmek amacıyla tekrar toplanmıştır. Lahey Konferansında Osmanlı devletini Turhan Paşa başkanlığında bir delegasyon temsil etmiştir (BOA, Y., PRK. KOM., 15:53). 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri ise şu sözleşmelerden oluşmaktadır:

1. III Numaralı Çatışmaların Başlamasına Dair Sözleşme,

2. IV Numaralı Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesi,

3. V Numaralı Kara Savaşında Tarafsızların Hak ve Yetkilerine Dair Sözleşme,
4. VI Numaralı Çatışmaların Başlangıcında Ticaret Gemilerine Uygulanacak İşlemlere Dair Sözleşme,
5. VII Numaralı Ticaret Gemilerinin Savaş Gemisi Durumuna Sokulmasına Dair Sözleşme,
6. VIII Numaralı Denizaltı Mayınlarının Dökülmesine Dair Sözleşme,
7. IX Numaralı Savaş Zamanında Denizden Bombalamaya Dair Sözleşme,
8. X Numaralı Deniz Savaşı Kuralları Sözleşmesi,
9. XI Numaralı Deniz Savaşında Müsadere Hakkının Sınırlandırılması Sözleşmesi,
10. XII Numaralı Uluslararası Zorlun Mahkemesi Kurulmasına Dair Sözleşme,
11. XIII Numaralı Deniz Savaşında Tarafsız Devletlerin Hak ve Görevlerine Dair Sözleşme,
12. XIV Numaralı Balonlardan Patlayıcı Madde Atılmasının Yasaklanmasına Dair Sözleşme (Arslan M. Y. 2008: 239-240).

“1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri, ilk defa sistematik bir hukuksal bütünlük içinde çatışmaların yürütülmesinde insancıl ilkeler (jus in bello) getirmiş, diğer bir deyişle savaş hukuku kurallarının doğmasına yol açmıştır. Lahey Sözleşmeleri’nin temel amacı, savaş hukuku kurallarının ihlal edilmesine engel olmak ve bu ihlali gerçekleştiren kişileri de bu kurullarla uymaya zorlamaktır” (Kanbur 2002: 3).

Bununla birlikte 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi içerisinde, kara savaşının yasa ve teamüllerine ilişkin IV numaralı Lahey Sözleşmesi, her iki dünya savaşında da uygulanamamıştır. Bunun sebebi, sözleşmenin ikinci maddesine konulmuş olan “genel iştirak şartı”dır. Lahey Sözleşmeleri’nin ancak savaşan tarafların hepsinin bu hükümleri kabul etmesi (si omnes) durumunda geçerli olacağı hükme bağlanmıştı. Lahey Sözleşmeleri’nde, sözleşme hükümlerinin ihlalini önleyecek ve savaş suçlarının takibini sağlayacak bir ceza müeyyidesi de kabul edilmemiştir (Arslan M. Y. 2008: 240). Bir denetim mekanizmasının kurulamamasından dolayı bu hükümleri uygulamak, ilgili devletlerin kendi isteğine kalmıştır. Birinci Dünya Savaşında taraf devletlerin birçok ihlaller yapmasına rağmen genelde bu sözleşmelere uyulmaya gayret edildiği görülmektedir.

2. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Savaş Hukuku Uygulamaları

a. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının Mirası

Osmanlı Devleti bilhassa 1899 ve 1907 tarihlerinde imzalanmış olan ve kendisinin de taraf olduğu Lahey sözleşmelerini, XX. yüzyıl başlarında katıldığı Trablusgarp ve Balkan Savaşları esnasında dikkate almıştır¹. Uluslararası hukuk sisteminin bir üyesi durumundaki Osmanlı Devleti’nin savaş yılları içerisinde diplomasi ve siyaset gerektiren bu yükümlülüğün altına girmesi, gelişkin bir diplomatik misyonun devlet aygıtı içerisinde faaliyet yürütmekte olduğunun bir göstergesidir. Bu durumda Osmanlı Devleti, uluslararası savaş hukukunun uygulanmaya başlandığı ilk dönemden itibaren hem bu alandaki gelişmeleri dikkatle takip etmiş, hem de savaş içi uygulamalarda bu tür bağitlara göre hareket eden bir devlet hüviyeti sergilemiştir.

¹ Lahey Konferansları sırasında Osmanlı Devleti’nin durumu ile ilgili birçok arşiv evrakının mevcut olduğu görülmektedir. Yıldız evrakı, Hariciye Nezareti yazışmaları ve Babialı Evrakları arasında yüzlerce yazışmanın bulunduğu söylenebilir.

Örneğin Trablusgarp Savaşı sırasında (Karabulut S. (YDTA) 2018: 185-205) İtalyanların hayli yüksek miktarda yerleşik oldukları İzmir ve civarında², İtalyan tebaaya yönelik savaş hukukunun uygulanması sırasında Lahey konferansı bağışlarına dikkat edilmiştir. Buna göre düşman devlet tebaasından olan kaptan ve tayfaların, taraflar arasındaki muhasamat (düşmanlık) devam ettiği müddetçe savaş ile ilgisi olan bir faaliyette bulunmayacaklarına dair kefalet senedi vermeleri halinde serbest bırakılmaları Lahey Konferansı hükümleri arasındadır. Ancak Osmanlı Devleti, İkinci Lahey Konferansı kararlarını imzalamakla birlikte henüz onaylamadığı için bu duruma uygun davranma zorunluluğu hissetmemiştir (BOA, MV, 157: 91).

Balkan Savaşları sırasında da Lahey hukukunun çizdiği çerçevenin uygulanması konusunda hassas davranılmıştır. Osmanlı Devleti, o tarihe dek düvel-i muazzamanın hukuki meselelerde kendisine getirdiği yükümlülüklerin olumsuz sonuçlarından hayli olumsuz etkilenmiş olsa gerek, savaş şartlarında dahi bu tür uluslararası kanunlara uymaya riayet etmiştir. Ancak Balkan Savaşları esnasında muhasım durumda bulunduğu devletlerin de aynı ahvale uygun hareket etmesine dikkat etmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı bürokrasisinin bu tür gelişmeleri takip edebilme kabiliyeti, gelişkin bir hariciye kadrosunun bulunduğu olarak görülebilir. Bu savaşlarda muhasım orduların Birinci ve İkinci Lahey konferansında alınan ve uyulması gereken kurallara uymamaları üzerine bunları tespit eden Osmanlı Devleti, elindeki bir takım kayıtlarla birlikte durumu uluslararası alana taşıma gayreti göstermiştir (BOA, DH SYS, 112: 7).

Görüleceği üzere henüz Birinci Dünya Savaşına girilmeden de Osmanlı Devleti, muhasım devlet tebaasına karşı uygulayacağı standartları az çok belirlemiş ve bu konuda uluslararası hukuk sistemine uygun davranma gayreti içerisinde olmuştur. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte uzun zamandan bu yana rahatsızlık duyduğu kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte bambaşka bir hukuk sistemlerinin de uygulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

b. Kapitülasyonların Kaldırılması

Kapitülasyonların kaldırılması, her ne kadar uluslararası savaş hukuku içerisinde değerlendirilecek ve Lahey hukuk sistemi içerisinde görülecek bir gelişme değilse de bu gelişmenin ardından Osmanlı Devleti, yepyeni bir hukuk sisteminin uygulayıcısı durumuna geçtiği için kapitülasyonların kaldırılması değerlendirilmesi gereken bir konu olarak görülmektedir.

Önceleri siyasi kaygılarla başlayan batılı devletlere ticari imtiyazlar verilmesi işi sonradan Osmanlı Devleti'nde çok büyük sıkıntılara yol açmıştır. Kapitülasyon diye adlandırılan bu imtiyazlar sadece ticari olmakla kalmamış beraberinde birtakım hukuki, mali ve idari imtiyazların da verilmesiyle sonuçlanmıştır. Kapitülasyonlar sayesinde iç pazar zamanla yabancı tüccarların kontrolüne geçtiği gibi yerli üretim de gerilemiş ve zamanla yok olma sürecine girmiştir. Hatta yabancı devletlere verilen bazı kapitülasyonların sonucunda Osmanlı Devleti kendi gümrük tarifelerini bile belirleyemez hale gelmiştir. Sonuçta Osmanlı devletinin yarı sömürge bir devlet haline gelmesinde kapitülasyonların büyük etkileri olmuştur. “Bankalar, denizyolları, madenler, gaz, elektrik, liman tesisleri, posta ve telefon gibi önemli kamu hizmetleri artık imtiyazlı Avrupa şirketlerinin eline geçmiştir. Bu imtiyazların Osmanlı devletine zarar vermesi

² Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan bir takım rakamlarda İzmir kent merkezinde yerleşik İtalyanların sayının 10 bin, mülhakatta ise 2 bin civarında olduğu kayıt altına alınmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO), 3957-296724, H. 10 Zilkade 1329; R. 19 Teşrinievvel 1327; M. 1 Kasım 1911.

neticesinde, 20. yüzyılla birlikte kaldırılmaları yönünde çabaları ortaya çıkarmıştır. 1908'den itibaren her hükümet kapitülasyonların kaldırılmasını programının başına almıştır" (İnalçık 2018: 245-246).

Ancak kapitülasyonların kaldırılması adına uygun ortam Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı ile ortaya çıkmış; 8 Eylül 1914'de Osmanlı devleti kapitülasyonları kaldırdığını İstanbul'daki büyük devletlerin büyükelçiliklerine bildirmiş³, bu irade-i seniyyenin 1 Ekim 1914 (18 Eylül 1330) tarihinden itibaren yürürlüğe girmesine karar verilmiştir (BOA, MV, 236: 78). Böylelikle egemen bir devlet olabilmenin koşullarından bir tanesi de yerine getirilmiştir (Ahmad 2017: 55).

Bundan sonra Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan bütün yabancılar uluslararası hukuk kurallarına göre muamele göreceklendir. Beklenildiğinin aksine tepkinin büyüğü İtilaf devletleri yerine Almanya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'ndan gelmiştir (Arslan O. 2008-I, 268-269). Almanya'nın da içinde olduğu büyük devletler bir araya gelip Osmanlı Devletine bir nota vermişlerdir (Akşin 1996: 83). Bu nota ile söz konusu hakların uluslararası antlaşmalarla kazanıldığını ve tek taraflı olarak kaldırılamayacağını bildirmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti Yunanistan, İsveç, İspanya, Romanya, Amerika, İtalya, Avusturya, Almanya, Danimarka elçilerine 1 Mart 1915 tarihinde kapitülasyonların iptal edilmesinden dolayı yabancılar ile ilgili bütün konularda konsoloslukların resmi bir müdahaleye haklarının olmadığını bildiren bir yazı iletmiştir (BOA, DH. HMS, 9: 74). Böylelikle Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin tüm itirazlarına karşın, Birinci Dünya Savaşı yılları içerisinde kapitülasyon hukukundan kurtulmayı başarmıştır.

c. Savaş Esnasında Askeri Gelişmeler Karşısında Lahey Hukuku

Osmanlı Devleti, savaş esnasında kendi hukukunu ve savaş düzenini Lahey Konferansı kararlarına uygun düşecek şekilde düzenlerken muhasım devletlerin tutum ve davranışlarının da bu yönde olmasına azami özen göstermiştir. Bilhassa ortaya çıkan durumların Lahey'e uygun olup olmadığı titizlikle takip edilmiştir.

Savaş esnasında hastanelerin bombalanması, hastane gemilerinin vurulması, savaş esirlerinin kurşuna dizilmesi, dom dom kurşununun kullanılması, zehirli gaz saldırısı, sivil yerleşimlerin vurulması ve esirlerin angarya ile çalıştırılması savaşan tarafların birbirlerini suçladığı hukuk dışı davranışlardan bazılarıdır (Erşan, 2009: 165). Özellikle hastane gemilerinin savaş sırasında kullanım şeklinin taraflar arasında sık sık anlaşmazlığa neden olduğu görülmektedir. Hastane gemileri, gerek yaralıların tedavi edilmesinde gerekse cephe gerisine yaralı nakletmekte kullanılmıştır. Bu tür gemilerin askeri amaçla kullanılan gemilerden ayırt edilebilmesi için üzerine "kızılhaç" veya "kızılay" gibi işaretlemeler yapılmıştır. 1907 Lahey Konferansı kararlarına göre bu tür gemilere nasıl muamele edileceğini belirlemiştir. Bir yanlışlığa mahal vermemesi için bu tür gemilerin isimleri düşmana bildirilmiştir. İngiltere, hastane gemisi olarak kullanılacak gemilerin isimlerini Amerika Birleşik Devletleri (ABD) konsolosluğu aracılığıyla Osmanlılara bildirirken, Osmanlı Devleti de *Gülnehal* ve *Edremid* gibi hastane gemilerini İtalyan elçiliği aracılığıyla karşı tarafa bildirmiştir. (BOA, HR. SYS, 2177: 1). Ancak savaş esnasında taraflar birbirlerini sık sık hastane gemilerini askeri amaçlarla kullanmakla suçlamışlardır. Bu tür gemilerden bazılarının sıhhi amaçlardan çok asker ve mühimmat taşımak için kullanıldığı iddia edilmiştir. Osmanlı hükümeti, Ege Denizi'nde İngiltere'nin Lahey Sözleşmesine aykırı olarak hastane gemilerini asker ve levazım taşımada

³ Birinci Dünya Savaşında kapitülasyonların kaldırılması çok daha karmaşık ve yeni hukuki düzenlemeler gerektiren bir takım gelişmelere yol açmıştır. Tüm bu sürecin hukuksal ve siyasi çerçevesi için bkz. Sezen Karabulut, "Savaş Yılları Osmanlı Kudüs'ünde Mülkiyet Hakkı (1914-1918)", *Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, Cilt: XXXIII/2 (2018), s. 459-467.

kullandığını ABD elçiliği aracılığıyla İngiltere'ye tebliğ etmiştir (BOA, HR. SYS, 2180: 1). İngilizler ise askeri amaçla kullanıldığı gerekçesiyle Reşid Paşa adlı hastane gemisine tayyare saldırısında bulunmuştur. Osmanlı hükümeti söz konusu vapurun hastane gemisi olarak Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'ne katıldığına daha önce muhasım devletlere bildirilmiş olduğunu ve bu tür saldırıların tekrarı durumunda kendilerinin de mukabelede bulunacağını açıklamıştır (BOA, HR. SYS, 2180: 2). Rusya ise kendilerine ait hastane gemisinin Osmanlı donanması tarafından uluslararası hukuka aykırı olarak batırıldığını bildirmiştir. Buna karşılık Osmanlı hükümeti ise söz konusu geminin 800 metre gibi çok yakın mesafeden vurulduğunu ve üzerinde Lahey Antlaşması gereği bulunması gereken hiçbir işaretin bulunmadığını iddia etmiştir (BOA, HR. SYS. 2112: 15). Hastane gemileri konusundaki bu anlaşmazlıklar savaşan tarafların birbirlerini Lahey Konferansı kararlarını ihlal etmekle suçladığı diplomatik mücadeleleri ön plana çıkarmıştır (Uyaniker, 2018: 49).

Savaşan tarafların birbirlerine yaptığı suçlamalardan bir diğeri de birbirlerinin sahillerinde yapılan bombalama işlemleri sırasında sağlık kurumları veya sivil yerleşimlerin vurulmasıdır. Osmanlılar, Rus donanmasının Karadeniz'de Tirebolu'yu bombalaması esnasında Lahey kararlarına aykırı olmasına rağmen hastane ve sivillere ait evleri de tahrip ettiğini bildirmişlerdir (BOA, HR. SYS. 2112: 15). Filistin Yafa'da Alman uyruklu Gazer'e ait fabrika, Fransız donanması tarafından bombalanmıştır. Osmanlı hükümeti bombalanan yerin bir sivilere ait fabrika olması nedeniyle durumu protesto etmiştir. Fransızlar ise söz konusu fabrikanın, silah üretimi yapıldığı gerekçesiyle bombalandığını ve bu durumun Lahey Konferansı kararlarına aykırı bir durum teşkil etmediğini iddia etmişlerdir (BOA, DH. EUM 6. Şb, 7: 66).

Savaşan tarafların birbirlerine yaptığı suçlama ve protestolar genellikle tarafsız ülkeler konsoloslukları vasıtasıyla karşı tarafa iletme yoluna gidilmiştir. Ancak suçlanan tarafın saldırılan hedeflerin uluslararası savaş hukukuna göre işaretlenmemiş olması ya da belirgin ve uzaktan görülebilecek bir şekilde işaretlenmemiş olduğu gerekçesiyle kendini savunduğu görülmektedir.(Baran, 2009: 83)

d. Savaş Esirlerine Yönelik Uygulamalar

Birinci Dünya Savaşında seferberlik ilanları sonucunda yaklaşık 80 milyon asker silahlı altına alınmıştır. Savaş içinde 6,8 milyon asker savaştığı düşmana esir düşmüştür. Yani yaklaşık olarak savaşan 10 askerden 1 tanesi esir düşmüştür (Koch 2018: 22). Osmanlı askerlerinin düşmana esir düştüğü gibi savaş esnasında pek çok düşman askeri de Osmanlılara esir düşmüştür. Bu esirler Afyonkarahisar, Adana, Amanos, Ankara, Bağdat, Bursa, Cizre, Eskişehir, Gediz, Giresun, Halep, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Koçhisar, Konya, Kütahya, Manisa, Merzifon, Musul, Nusaybin, Resulayn, Samatya, Sivas, Şam, Tarsus, Tavşanlı, Toros, Yozgat ve Zara gibi esir kamplarında tutulmuştur (Şahin 2016: 1257). Uluslararası alanda savaş esirlerine yönelik uygulanacak muameleler 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri'nde belirlenmiştir. Osmanlı Devleti de bu sözleşmelerden yola çıkarak 1915 yılında "Üsera Talimatnamesi"ni yayınlayarak esirlere uygulanacak esasları belirlemiştir (Uca 2003: 170). Bu talimatnamenin uygulanması için Harbiye Nezaretine bağlı olarak "Üsera Muamelat Şubesi" kurulmuştur (Erdem 2017: 1699). Savaş esirleri tek tek sorgulanıp askeri ve kişisel bilgilerinin alınıp kayda geçirilmesinden sonra üsera garnizonlarına nakledilmişlerdir. Bu kamplarda esirlerin haysiyet ve şerefine uygun davranışlar gösterilmesi adına çaba gösterilmiştir. Üseranın her türlü giyim, sağlık ve yiyecek ihtiyaçları karşılanmıştır (BOA, DH. ŞFR 64: 204). Savaş esiri subaylara daha sonra kendi devletinden alınmak üzere rütbesindeki Osmanlı subaylarının aldığı kadar maaş ödenmiştir. Hatta esir subaylar devletin imkânları ölçüsünde otel veya

evlerde konaklatılmaya çalışılmıştır. Savaş esiri erlerden ise işgücü olarak istifade yoluna gidilerek kendileri tarım, maden ve demiryolu yapımı gibi alanlarda istihdam edilmişlerdir (Akkor, 2013: 75). Esirlerin çalıştırılmasına Lahey Sözleşmesi mani değildir. Üsera askerlere çalışmalarının karşılığı olarak o günkü geçerli yevmiyeden maaşları ödenmiştir. Savaş esirlerinin durumları ve ihtiyaçları genellikle ABD, İspanya ve Hollanda büyükelçilikleri tarafından takip edilmiştir (Şahin 2016: 1302). Örneğin bir kısım üseranın, Felemenk sefaretinden talep ettikleri eşyaların temin edildiği ve Osmanlı makamları tarafından belirli bir düzen içerisinde dağıtıldığı görülmüştür (BOA HR. SYS 2226: 24). Esirlerin ülkeleri ve aileleriyle haberleşmesine de imkân sağlanmıştır. Yalnız mektup ve kolileri güvenlik nedeniyle sansürden geçirildikten sonra gönderilmiş veya kendilerine teslim edilmiştir. Ayrıca Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı, üsera garnizonlarına yaptığı inceleme ile esirlerin imkân ve yaşam şartlarını tespit etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, elindeki olanaklar ölçüsünde savaş esirlerine karşı en iyi imkânları sağlamaya çalışmıştır. Aynı şekilde mütekabiliyet esasına göre Kızılhaç ve tarafsız ülke elçiliklerinden de düşman devletin elinde bulunan Osmanlı savaş esirlerinin şartlarının iyileştirilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur (BOA, HR. SYS, 2197: 53).

Savaş esnasında bu genel şartların oluşmasına yönelik çabaların yanı sıra, bazı olaylarda Lahey kararlarının ihlal edildiği yönünde tespitlere de rastlanmıştır. Bu yöndeki iddialardan bir tanesi savaş esirlerine yapılan kötü muameleler konusundadır. Osmanlı hükümeti Mısır'daki esir kamplarında bulunan Osmanlı esirlerine Lahey konferansı kararlarına rağmen insanlıkla bağdaşmayan muamelelerde bulunduğunu, bu durumun incelenmesi için Amerikan sefaretinden söz konusu kampların ziyaret edilmesini istemiştir (BOA, HR. SYS. 2189: 3). Romanya'nın Lahey elçiliği ise bir beyanname ile Osmanlı devletinin elinde bulunan Romen savaş esirlerine kötü muamelede bulunduğunu iddia etmiştir. Osmanlı hükümeti bunu tekzip ederek İspanyol elçiliği vasıtasıyla Bağdat demiryolu inşaatında çalıştırılan Romen savaş esirleri ile diğer üsera kamplarında bulunanların durumunun incelenmesini talep etmiştir (BOA, HR. SYS, 2214: 5). İngiliz hükümeti, Çankırı'da bulunan İngiliz esir subayların maaşlarının ve erzaklarının zamanında verilmediğini iddia etmiştir. Osmanlı hükümeti ise bu durumun gerçek olmadığını tam aksine İngiltere'nin Lahey Mukavelesine aykırı olarak elinde bulunan Osmanlı zabıt vekillerine asker muamelesi yaparak rütbelere uygun düşecek maaşlarını ödemediğini bildirmiştir (BOA, HR. SYS, 2236: 2).

Savaş içerisinde İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne ait şehirlere düzenledikleri saldırıları durdurmamış ve birtakım Osmanlı tebaasına savaş esiri muamelesi yapmıştır. Bu durum üzerine Osmanlı hükümeti bu iki ülkenin Osmanlı Devleti'ndeki itibarlı kişilerinden uygun bir miktarını tutuklayarak ailesiz olmak üzere ülkenin iç kısımlarına gönderilmesi kararını almıştır (Temel 2004: 153-154). İngiltere savaş esnasında sivil Osmanlı vatandaşlarını esir edip Mısır, Hindistan ve Burma'daki esir kamplarına göndermiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de mütekabiliyet esasına göre hareket ederek kendi topraklarında bulunan bazı sivil İngiliz vatandaşlarını tutuklamıştır. Bu kimselere esir muamelesi yaparak İzmir, Afyon, Kastamonu, Niğde, Merzifon ve Şam'da bulunan esir kamplarına göndermiştir (Akkor 2013: 251). Savaş içinde İsviçre'nin arabuluculuğuyla Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa temsilcileri Bern'de bir araya gelmişlerdir. 28 Aralık 1917'de "Üserâ-i Harbiye ile Sivil Üserâyâ Dair İngiltere Hükümeti İle Hükümet-i Osmaniye Beyninde Münakid İtilâfnâme" adındaki Bern İtilafnamesi imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre başta yaralı ve hasta askeri esirlerin değişimi yapılacaktır. Ayrıca taraflar bir an önce ellerindeki bütün sivil esirleri serbest bırakacaklardır (Yılmaz 2013: 298). Bu antlaşma sonucunda birtakım uygulamalar olmuşsa da asıl değişim

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından gerçekleşmiştir (Yılmaz 2013: 308).

e. Düşman Devlet Tebaasına Yönelik Uygulamalar

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan çok sayıda batılı devlet vatandaşı bulunmaktadır. Bunlar genellikle İstanbul, İzmir, Selanik ve Beyrut gibi liman şehirlerinde ikamet etmiş ve ticaretle meşgul olmuş ailelerdir. Osmanlı ülkesindeki zımnî, müste'men ya da levanten diye adlandırılan bu yabancılar daha çok kapitülasyonların sağladığı imkânlardan faydalanmak amacıyla gelmiş ve kendi şirketleri vasıtasıyla dış ticarete önemli rol oynamışlardır (Akyılmaz 2013: 37). 1869 tarihine gelindiğinde *Tabiiyet-i Osmaniye Nizamnamesi'nin* kaleme alındığı görülmektedir (Düster 1. Tertip C: I, s. 18). Bu nizamname ile Osmanlı tebaasından olanların hukuki durumu açıklığa kavuşmuş aynı zamanda Gayrimüslimlere yönelik ifadeler de bir standarda kavuşmuştur. Buna göre Gayrimüslimler için barış döneminde "ecnebi", savaş dönemlerinde ise "muhasama" ifadeleri kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti düvel-i muhasama tebaasına karşı savaş içinde birtakım siyasi ve ekonomik yaptırımlarda bulunmuştur. Devlet bunları yaparken Lahey Konferansı kararlarını dikkate almış ve genelde müteakabiliyet ilkesi üzerinden hareket etmiştir (Temel 2004: 162). Hariciye nezareti, öncelikle ülke içindeki vilayet, sancak, mutasarrıflık ve livalarda yaşayan muhasım devlet tebaasının tespit edilerek oluşturulacak cetvellerle bunların nezarete bildirilmesini istemiştir (BOA, DH, EUM. ECB, 16: 32; BOA, DH, EUM. ECB, 16: 38). Ayrıca stratejik bölgelerde ikamet edenlerin daha güvenli olan iç bölgelere taşınması kararlaştırılmıştır. Bu hususta bilhassa kıyı bölgelerinde ve demiryolu güzergâhının olduğu Karadeniz sahilleri ile Çanakale Boğazı, İstanbul, Edirne, Bursa, İzmir, Halep, Şam, Beyrut, Yemen ve Basra vilayetlerinde yaşayan düvel-i muhasama tebaasının iç bölgelere nakli sağlanmıştır (BOA MV 195: 12). Yine bu çerçevede Canik sancağında ikamet etmekte olanlar Sivas'a, Giresun'da ikamet etmekte olan muhasım devlet tebaası da Yozgat'a gönderilmişlerdir (BOA, DH. EUM 4. Şb., 7: 57). Ancak bu uygulamalar genellikle erkeklere yönelik olmuş, düvel-i muhasama tebaasından kadınlarla on beş yaşından küçük olanların harice çıkmalarına müsaade edilmiştir (BOA, DH. EUM. 4. Şb., 7: 57).

Yayınlanan bir nizamname ile savaş boyunca düşman devletler vatandaşlarının Osmanlı devleti tebaasından olan kişilerden alacaklarında faiz işletemeyecekleri belirlenmiştir (Topuz 2017: 305). Düvel-i muhasama tebaasının memleketleri ile telgraf aracılığıyla haberleşmeleri heyet-i Vükela kararı ile yasaklanmıştır (BOA, DH. EUM. 4. Şb., 4: 39). Ayrıca devlet tebaasının yurtdışına yazacakları mektupların Dersaadet Sansür Müfettiş-i Umumiliği'nin denetiminden geçtikten sonra gönderilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH. EUM. 5. Şb., 25: 28).

Bununla birlikte düvel-i muhasamanın uluslararası savaş hukukuna aykırı olarak sahil yerleşimlerini bombalayarak can ve mal kaybına neden olduğu görülmüştür (BOA, DH. EUM. 5. Şb., 6: 54). Osmanlı Devleti bu zararların karşılığı olarak saldırgan devletin Osmanlı topraklarında yaşayan vatandaşlarının banka hesaplarına ve gayrimenkullerine el koymakla misilleme yoluna gitmiştir (Topuz 2017: 306).

Sonuç

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca kurumların değişimi ve kültürel bir takım dönüşümler neticesinde Avrupa sistemine hemen her boyutuyla dâhil olma yoluna gitmiştir. Bu husus, savaş alanında ortaya çıkan Lahey ve Cenevre sözleşmelerinin de Osmanlı Devleti tarafından kabulü ve uygulama alanında dikkate alınması sonucunu doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı

gibi, insanlık tarihinin en yıkıcı savaşlarından bir tanesinde dahi Osmanlı Devleti, uluslararası hukuka uygun hareket ederek meşruiyet dairesinin dışına çıkmama gayreti göstermiştir. Yüzyıl boyunca büyük bir dinamizm içerisinde hareket eden diplomatik kadroların, savaş yıllarında dahi bazı uygulamaları bir disiplin içerisinde tutma gayretinde oldukları, arşiv belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Savaş dönemi, iki önemli gelişmenin Osmanlı Devleti tarafından dikkatle uygulandığı açıktır. Bunlardan ilki, kapitülasyonların ilgasına bağlı olarak ortaya çıkan yeni hukuk düzeninin ne şekilde sağlanacağıdır. Buna yönelik uygulamalar birçok yeni hükmü ortaya çıkarmış ve neticede Osmanlı Devleti, bağımsızlığının eşit şartlarda tanındığı bir devlet olabilme çabası içerisinde girmiştir. Bu tür bir kökten düzen değişikliği savaş şartlarının kaotik ortamında sağlanmaya çalışılmıştır ve bu uygulamalar, Lozan Barış Antlaşması ile ortaya çıkan kapitülasyonlar sonrası yeni düzenin nasıl uygulanabileceği ve ne tür sonuçlar doğuracağı hakkında ipuçları vermiştir. Osmanlı Devletinin savaş döneminde dikkat ettiği ikinci husus, uluslararası bağitlara uygun düşecek politikalar yürütmek olmuştur. Bu durumun en büyük nedeni şüphesiz Lahey hukukunun savaş düzeninde uygulanacak hükümler içermesi olmuştur. Tebaa-i ecnebiyeye yönelik bir takım uygulamaların uluslararası hukuka dayalı bir şekilde gerçekleşmesi için azami çaba gösterilmiştir.

Summary

This study aims to explain in what way 'the laws of war' that the Ottoman Empire implemented during the course of the First World War emerged and outline a general perspective of the practices in the period. Since each practice will create a wide range of subjects in different regions and time periods, the possibility of through examination of practice examples is beyond the extents of this study. Therefore, the study will demonstrate from which judicial system and tradition aforementioned practices originated and draw a general framework for them.

The emergence of a number of protocols that constitute 'the laws of war' in the world are as follows: The decisions(1856) taken on the issue of casualties of naval warfare, the treaties signed in Geneva (1864) on the issue of treatment of sick and wounded members of armed forces in wars, the Saint Petersburg Declaration of 1868 restricting the weight of explosives, the First Hague Conventions of 1899 setting out of regulations that states to abide in wars and foundation of the Permanent Court of Arbitration, the Second Geneva Convention of 1906 reorganizing the conditions of civilians and wounded people in wars, and finally with the participation of Ottoman Empire as well, once again assembled in Hague, the Second Hague Convention of 1907 trying to bring wars to a less atrocious point by reviewing general laws and traditions of war and decisions were taken in this direction.

The Ottoman Empire, from now on, appealed to the international authorities in cases where 'the hostile states' had failed to comply with the rules in the wars that the Ottoman Empire took part. For example, during Balkan wars, as the Balkan States violated the binding the rules which were taken in the First and Second Hague Conferences, the Ottoman Empire identified these violation and endeavoured to take these issues to the international arena with a number of records in its hand.

The Ottoman Empire abolished the capitulations at the beginning of the First World War. Thus, the way was paved for the implementation of an equal judicial system with 'hostile states'. The military developments that appeared in the course of the war, how the captives to be treated, the practices towards the subjects of 'hostile states' were rules which are prominent

as rules of international laws of war that the Ottoman Empire took into consideration within the conditions of war and also expected similar discretion from the opposite party. As a result of all this, the Ottoman Empire also implemented the international judicial system, to which it was subjected to, during the years of World War I, and expected an attitude in this way from its counterparts as well. However, the destructive and powerful impact of the war gave rise to the violations of the 'laws of war' in many areas, and naturally it was the civil-military masses who suffered most from this circumstance.

Kaynakça**1. Resmi Yayınlar****a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri**

- DH. EUM.4. Şb. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 4. Şube), Dosya. 7, no. 57.
 DH. EUM. 4. Şb. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 4. Şube), Dosya. 15, no. 12.
 DH. EUM. 5. Şb. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 5. Şube), Dosya. 4, no. 39.
 DH. EUM. 5. Şb. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 5. Şube), Dosya. 6, no. 54.
 DH. EUM. ECB. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Ecânib Kalemi), Dosya. 16, no. 36.
 DH. EUM. ECB. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Ecânib Kalemi), Dosya. 16, no. 38.
 DH. EUM. 5. Şb. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 5. Şube), Dosya. 18, no. 34.
 DH. EUM. 5. Şb. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 5. Şube), Dosya. 25, no. 28.
 HR. SYS. (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), Dosya. 2226, no. 24.
 DH. ŞFR.(Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi), Dosya. 64, no. 204.
 HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya. 2197, no. 53.
 HR, SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya. 2177, no.1.
 MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları), Defter. 195, no.12.
 HR, SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya. 2180, no.1.
 HR, SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya. 2180, no. 2.
 HR, SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya. 2112, no. 15.
 HR, SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya. 2189, no. 3.
 HR, SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya. 2214, no. 5.
 HR, SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya. 2236, no. 2.
 DH EUM. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 6 Şube), Dosya. 7, no.6.
 Y. PRK. KOM, (Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı), Dosya. 15, no. 53.

b. Düstur

Düstur, 1. Tertip, C: 1, Sayfa: 16-18.

Düstur 1941: 1. Tertip C: 7, Sayfa: 307.

2. Kitaplar

- AHMAD, Feroz (2017), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Ankara: Kaynak Yay, 16. Basım.
 AKŞİN, Sina (1996), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2. Baskı.
 AKYILMAZ, Sevgi Gül (2013), "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yabancıların Taşınmaz Edinimi ile İlgili Düzenlemelerin Gerekçeleri, Kapsamları ve Uygulamaların İncelenmesi: Hukuk Tarihi Yönünden değerlendirme", TÜBİTAK Türkiye'de Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Yabancıların Taşınmaz Edinimlerinin Analizi, Ankara: TÜBİTAK Yay.
 ARI, Tayyar (2004), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları, 5. Basım.
 BİLSEL, Cemil (1940), *Devletler Hukuku Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
 BOZKURT, Enver - KÜTÜKÇÜ, M. Akif - POYRAZ, Yasin (2004), *Devletler Hukuku*, Ankara: Asil Yayınları, 1. Baskı.
 ÇAPA, Mesut (2010), "Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1912)", Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yay, 2. Basım.
 GROTIUS, Hugo (1967), *Savaş ve Barış Hukuku*, Çev: Seha L. Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
 İNALCIK, Halil (2018), *Devlet-i Aliyye; Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay, 4. Basım.
 KNUTSEN, Thorbjorn L. (2015), *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev: Mehmet Özey, İstanbul: Açılım Kitap Yayınevi.
 SÖNMEZOĞLU, Faruk - YILDIZ, Y. Gökalp - ARİBOĞAN, D. Ülke - DEDEOĞLU, Beril (1992), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Cem Yayınevi.
 UZUNÇARŞILLI, İsmail Hakkı (1948), *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK yayınları.
 ZÜRCHER, Erik Jan (1995), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay. 1. Baskı.

3. Makaleler

- ARSLAN, Ozan (2008), "I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C X, S. 1: 168-269.
 ASLAN, M. Yasin (2008), "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Ankara,

- Sayı: 79: 238-239.
- BARAN, Tülay Alim (2009 Mart), "Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXV, sayı:73, s:83.
- ERDEM, Ufuk (2017 Aralık), "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki İngiliz Esirler: İki Esir Kampı (Afyon ve Gediz), İki Esir Gazetesi (Afionkarahissar and Kedos Newspapers)" *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Journal of Social and Humanities Sciences Research*, C XIV S. 14: 1696-1907.
- ERŞAN, Mesut (2009 Mart), "Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXV, Sayı:73, s.165.
- GENCER, Fatih (2009), "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 28 S. 46: 249-264.
- KANBUR, Mehmet Nihat (2012 Nisan), "Devletlerin Egemenlik Yetkisine Etkisi Bakımından Uluslararası Ceza Mahkemesi", *e-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, S. 122, S: 1-31.
- KARABULUT, Sezen (2018 Aralık), "Savaş Yılları Osmanlı Kudüs'ünde Mülkiyet Hakkı (1914-1918)", *Tarih İncelemeleri Dergisi (Eser İçerisinde TİD)*, Cilt: XXXIII/2 (2018), s. 451-480.
- KARABULUT, Sezen (2018 Aralık), "Osmanlı Devleti'nin 'Muhasım Devlet' Politikasına Bir Örnek: Trablusgarp Savaşı ve İzmir'deki İtalyanlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, (Eser içerisinde YDTA)*, C 17, S. 34, 185-205.
- KAŞIYUĞUN, Ali (2018 Ocak), "I. Dünya Savaşında Esirler Meselesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Muş Alparslan Üniversitesi Tarih ve Gelecek Dergisi*, C IV, S. 1: 74-98.
- SENCER, Muzaffer (1990), "İnsan Hakları ve Savaş", *İnsan Hakları Yıllığı Dergisi*, Ankara: TODAİE Yayınları, S. 12/1: 15-63.
- ŞAHİN, Feyza Kurnaz (2016), "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki İngiliz Esirler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü dergisi*, C. 56: 1255-1307.
- TEMEL, Mehmet (2004), "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C 4, S. 2: 147-167.
- TOPUZ, Ercüment (2017 Aralık), "I. Dünya Savaşında Düvel-i Muhasama Tebasına Yönelik Uygulamalar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C IV, S. 13: 297-312.
- TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur (2004), "Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C IV, S. 2: 9-26.
- UCA, Alaaddin (2003), "1915 Yılında Yayınlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C III, S. 3: 169-183.
- UYANIKER, Ahmet (2018 Ocak), "Hastane Gemilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaşan Taraflar Arasında Soruna Dönüşmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Asia Minor Studys; İnternational Journal of Social Sciences*, C VI, S. 11: 27-52.
- YILMAZ, Erdal (2013), "Bern İtilafnameleri 1917-1978 (Osmanlı Devleti- İngiltere- Fransa)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 15, S. 2: 291-310.
- 4. Tezler**
- AKKOR, Mahmut (2013), *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ARSLAN, Nebahat Oran (2003), *I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- 5. İnternet Kaynakları**
- RÖTHLİSBERGER, Ernst (2009. 02. 28), Full Text of Die Neue Genfer Konvention vom 6. Juli 1906, Erişim tarihi: 2018. 05. 14, <https://archive.org>.
- KOCH, Alexander (2014. 05. 28), Die Erste Weltkrieg 1914-1918, Erişim tarihi: 2018. 05. 31, <https://www.dhm.de>.